

Johannes Berchmans Göschl

Schola Gregoriana Monacensis, Monachium

Restytucja melodii śpiewów gregoriańskich na przykładzie nowego wydania *Graduale Novum**

Sto dziesięć lat *Graduale Romanum* z roku 1908 jest historią nieporównywalnych z niczym sukcesów, zwłaszcza na płaszczyźnie melodii, na której przewyższa on poprzednie edycje. Dzięki świadomemu powrotowi do pierwotnych źródeł śpiewu gregoriańskiego, czyli do rękopisów, które istnieją od IX i X wieku, można bez cienia wątpliwości powiedzieć, że wydanie to stanowi wielki krok do przodu w dziedzinie wydań repertuaru gregoriańskiego.

W przykładzie poniżej przedstawiony jest *introit Factus est Dominus* w dwóch wersjach melodycznych – pierwszej pochodzącej z tzw. *Editio Medicea* z roku 1614¹, drugiej znajdującej się w *Graduale Romanum* z roku 1908²:

Dominica infra
Oct. Corporis
Christi, ij. post
Pentec. Introit.

Factus est Domi-
nus pro- te- ctor me- us, & eduxit me in
latitu- dinem: saluū me fecit, quoniam
vo- luit me.

Intr.
FACTUS est * Dómi- nus pro- té- ctor me- us, et e- dū-
xit me in la- ti- tú- di- nem: saluum me fe- cit, quó- ni-
am vó- lu- it me. Ps. Dí- li- gam te Dómine forti- túdo

IN. *Factus est Dominus* w edycji medycejskiej i w *Graduale Romanum*

* Tekst został wygłoszony 20 listopada 2018 roku w opactwie benedyktynów w Tyńcu podczas Międzynarodowej Konferencji naukowej *Słowo – Melodia – Neuma jako podstawa śpiewu gregoriańskiego* zorganizowanej z okazji 50-lecia wydania *Semiologii gregoriańskiej* (Rzym 1968) oraz 10-lecia powstania Międzyuczelnianego Instytutu Muzyki Kościelnej w Krakowie. Tłumaczenie: dr hab. Susi Ferfoglia, prof. UPJPII.

¹ *Graduale de tempore. Iuxta ritum sacrosanctae romanae Ecclesiae*, editio princeps (1614), ed. G. Baroffio i M. Sodi, Città del Vaticano 2001, s. 426.

² *Graduale Sacrosanctae Romanae Ecclesiae De Tempore Et De Sanctis*, Roma 1908 (dalej: GR 1908), s. 275 (Typis Vaticanis).

W wersji medycejskiej melodia sprowadza się do gołych struktur, prawie bez żadnej ornamentacji, wersja z *Graduale Romanum* jest natomiast w nią bogata. W śpiewie gregoriańskim ornamentacja nie jest sprawą drugorzędną, wręcz przeciwnie, jest elementem istotnym, który sprawia, że melodia „rozkwita” i jest w służbie tekstowi, co czyni bardziej skutecznym podkreślenie niektórych ważnych słów.

Konieczność restytucji melodii gregoriańskich

Powyższy przykład posłużył do ukazania, jak wielkiego postępu w stosunku do edycji medycejskiej dokonano, opracowując melodie z *Graduale Romanum*. Należy jednak od razu zaznaczyć, że *Graduale Romanum* nie jest księgą doskonałą. Wręcz przeciwnie, z punktu widzenia melodycznego pozostawia jeszcze wiele do życzenia. Patrząc na zawarte w nim melodie oczami semiologa i chcąc śpiewać według optyki semiologicznej, można odkryć wiele rozbieżności między *Graduale Romanum* a danymi paleograficznymi i semiologicznymi. Melodie z niego pochodzące należało więc poddać krytycznej rewizji.

Niektórzy badacze, stymulowani koniecznością rewizji melodii i zachęteni artykułem 117 z konstytucji o liturgii świętej Soboru Watykańskiego II *Sacrosanctum concilium*, w którym czytamy, że „należy doprowadzić do końca wydanie autentycznych ksiąg śpiewu gregoriańskiego, a nawet przygotować bardziej krytyczne wydanie ksiąg ogłoszonych już po reformie św. Piusa X”³, w styczniu w roku 1977 spotkali się, żeby poddać krytycznej analizie melodie z *Proprium* z *Graduale Romanum* i żeby przywrócić wersje melodyczne, które najlepiej odpowiadają śpiewom znajdującym się w źródłach.

Wreszcie po trzydziestu czterech latach prace te przyniosły owoce i ukazały się w publikacji nowej książki *Graduale Novum*, tom pierwszy z podtytułem *De Dominicis et Festis*. W styczniu 2011 ta nowa edycja została wręczona papieżowi Benedyktowi XVI podczas prywatnej audiencji. Po kolejnych siedmiu latach prac wydano także drugi tom z podtytułem *De Feriis et Sanctis*, który zawiera wszystko, czego brakuje jeszcze tomowi pierwszemu. W odróżnieniu od *Graduale Triplex* do tomu drugiego *Graduale Novum* zostały włączone liczne *Propria Missae* o świętych niedawno kanonizowanych, jak na przykład *Propria* dla św. św. papieży Jana XXIII i Jana Pawła II.

Poniżej dwa przykłady ukazujące konieczność rewizji melodii z *Graduale Romanum*.

³ Sobór Watykański II, Konstytucja o liturgii świętej *Sacrosanctum concilium*, 117.

Ps. 144, 18. V. 21

GR. V

BCKS

P Ro-pe est Dómi-nus ómni-bus
 invo-cán-ti-bus e- um : ómni-bus qui ín-
 vo-cant e- um in ve-ri-tá- te.

GR. *Prope est Dominus* z Graduale Triplex⁴

W pierwszej linii czwarty dźwięk po *divisio minima*, w edycji watykańskiej dźwięk *mi*, według wskazówek rękopisów adiastratycznych Sankt Gallen 359 i Laon 239 powinien być rozszerzony. W tym kontekście modalnym dźwięk *mi* nie powinno się jednak rozszerzać, ponieważ jest on tylko dźwiękiem zamiennym o charakterze ornamentacyjnym. Wynika z tego, że zamiast *mi* powinien się tu znajdować dźwięk *fa*, który znajdziemy zresztą w rękopisach diastematycznych będących dla nas punktem odniesienia. To samo dotyczy trzeciego dźwięku na sylabie *e-um* w trzeciej linijce. Poniżej melodia poprawiona w *Gradaule Novum*:

Grad. V.

P ROPE est Dómi-nus ómni-bus invo-
 cán-ti-bus e- um : ómni-bus qui invóc-ant
 e- um in ve-ri-tá- te.

GR. *Prope est Dominus* z Graduale Novum⁵

⁴ *Graduale Triplex*, Solesmes 1979, s. 35 (dalej: GT).

⁵ *Graduale Novum*, t. 1 (dalej: GrN I), Regensburg–Roma 2011, s. 16.

Wątpliwą kwestią jest sprawa stopnia *si* jako dominanty III modusu, który w edycji watykańskiej jest prawie zawsze podwyższony do *do*. To samo się dzieje w utworach IV (i III) modusu, w których w edycji watykańskiej *mi* jako dźwięk fundamentalny jest często podwyższony do *fa*:

L162
E339

IN. III
RB&KS

Ps. 129, 3. 4 et 1. 2

S I in-iqui-tá-tes * observá- ve-ris Dó-mi- ne,
 Dó-mi-ne quis sus-ti-né- bít? qui- a apud te pro-pi-
 ti- á- ti- o est, De- us Ísra- el. Ps. De
 pro-fúndis clamávi ad te Dó-mi- ne : Dó-mi- ne exáudi
 vo- cem me- am.

IN. *Si iniquitates* z Graduale Triplex⁶ i w rękopisach

Chciałbym zwrócić uwagę na dwie kwestie w powyższym introicie, a mianowicie na sylaby *Si iniquitates observaveris* w części intonacyjnej oraz na sylaby *qui-a apud te* w drugiej linii. W pierwszym przypadku edycja watykańska (w konsekwencji także *Graduale Triplex*) zapisuje *do* jako dominantę III modusu. Zarówno obecność virgi straty na *iniquita-tes* i trzy kolejne tractulusy w rękopisie Einsiedeln 121, jak również położenie przestrzenne trzech uncinusów z Laon 239 na „*iniquita-tes observaveris*” wyraźnie wskazują *si*, a nie *do* jako dominantę III modusu. Potwierdzają to także rękopisy diastematyczne, do których się odnosimy: Benewent 34 i Paryż, B. N. lat. 776 (Albi). W kolejnym przykładzie zamiast do-

⁶ GT, s. 351.

minanty *do*, która występuje w edycji watykańskiej, nad sylabami *qui-a apud te* w rękopisie Einsiedeln 121 przez kolejne trzy tractulusy jest poświadczona dominanta *si* i potwierdzona przez rękopisy diastematyczne, do których się odnosimy.

Nie ma wątpliwości: wraz z podwyższeniem *si* do *do* charakter utworu zostaje zmodyfikowany. Melodia pozbawiona jest delikatniej oscylacji w obszarze półtonowym między *si* a *do*, który dobrze wyraża duchową introspekcję i pokorną postawę człowieka mającego świadomość, że jest grzesznikiem. To właśnie to uczucie wyraża tekst. Wersja edycji watykańskiej odznacza się większą stabilnością, siłą, mniejszą kruchością, ale też mniejszą intymnością, ekspresywnością, to znaczy, że jest mniej wierna treści ekspresyjnej tego tekstu.

Trzeba wziąć pod uwagę jeszcze jeden aspekt: w wyniku rezygnacji z oscylacji w obszarze półtonowym, czyli z ciągłej zmiany między *si* a *do*, zostaje zatraczona możliwość podkreślenia akcentów frazeologicznych tekstu. Kiedy natomiast właśnie na tych akcentach, w naszym przypadku na sylabach *observáveris* i *apud té, si* zostaje podwyższony do *do*, wtedy muzyka podkreśla ważne słowa w tekście.

Oto wersja tego śpiewu po restytucji z *Graduale Novum*:

Intr.
III.

S i in-iqui-tá-tes observá- ve- ris Dó-mi- ne, Dómi-
ne quis sus- ti- né- bit? qui- a apud te pro- pi- ti- á-
ti- o est, De- us Isra- el. Ps. De pro-fúndis cla-

nofter

⁷ GrN I, s. 262.

Ch 59
L 103
E 205

Vat

Restit

BV 123
A 719
Y 152
K 103

Introitus, IV.
 RE-SURRE-XI, * et adhuc tecum sum, al- le- lú- ia: po- su- fsi su- per me ma- num tu- am, al- le- lú- ia: mi- rdé- bi- lis fa- cta est

IN. Resurrexi z w *Graduale Romanum*⁹ i w rękopisach.

⁹ GR 1908, s. 202.

Chciałbym dodać jeszcze jedną myśl: stopnia konieczności poprawienia melodii nie mierzy się w liczbie dźwięków, które trzeba poprawić.

W intonacji introitu *Resurrexi* z Niedzieli Zmartwychwstania rękopisy diastematyczne, do których się odnosimy, czyli Benewent 34 (Bv), Paryż B.N. lat. 776 (Albi) i Paryż B.N. lat. 903 (St. Yrieix), przekazują *mi* na miejscu *fa* na sylabie akcentowanej *Resurrexi*. Nie dziwi fakt, że rękopis Graz 807 (Klosterneuburg) przekazuje *fa* na miejscu *mi*, ponieważ jest on głównym przedstawicielem germańskiego dialektu gregoriańskiego. Umiejscowienie przestrzenne znaku z rękopisu Chartres 57 (Ch) dość jasno wskazuje na *mi*, natomiast *virga* w rękopisie Einsiedeln 121 (E) może wskazywać zarówno *mi*, jak i *fa*, z kolei *uncinus* z rękopisu Laon 239 (L) nie jest jasny w swoim umiejscowieniu przestrzennym. Fakt, że pierwsze trzy cytowane rękopisy diastematyczne przekazują *mi*, a rękopisy adiastratyczne nie zaprzeczają tej możliwości, wskazuje, że bez wątpliwości *fa* w edycji watykańskiej trzeba poprawić na *mi*, z którym struktura modalna w intonacji tego utworu zostaje jeszcze raz zdefiniowana. Nagle zdajemy sobie sprawę, że nie znajdujemy się w protusie, w I albo II modusie, czyli że nie obracamy się wśród filarów strukturalnych *re* i *fa*, ale że w centrum muzycznej akcji znajduje się dźwięk akcentowany *mi*, który jest jedną z nut ornamentacyjnych. W ten sposób słowo *Resurrexi*, otrzymuje ważne podkreślenie muzyczne.

Chciałbym zwrócić uwagę zwłaszcza na fragment *mirabilis facta est*. Również tutaj według pierwszych dwóch rękopisów diastematycznych – i co zostało potwierdzone przez wszystkie trzy rękopisy adiastratyczne – trzeba zmodyfikować tylko dwie pojedyncze neumy, czyli dźwięk *fa* z edycji watykańskiej powinien zostać obniżony na *mi*. Także tutaj poprawka ta okazuje się bardzo istotna, bo służy ważnej artykulacji werbalnej i w konsekwencji nadaje słowu *mirabilis* pełne znaczenie.

Także epizema z Einsiedeln 121 na sylabie finalnej zaprasza do zatrzymania się na tym słowie i dostrzeżenia jego wartości. Epizema ma bowiem za zadanie uniknięcie zbyt szybkiego zaśpiewania drogiego słowa *mirabilis* z powodu kolejnego akcentu słowa *facta est*.

Poniższy przykład ukazuje introit Niedzieli Zmartwychwstania w wersji z *Graduale Novum*:

Intr.
IV.

E-SURRE-XI, et adhuc te-cum sum, al- le-
lú- ia: po- su- í-sti su- per me ma- num tu- am, al-
le- lú- ia: mi- rá- bi- lis fa- cta est sci- én- ti- a
tu- a, al- le- lú- ia, al- le- lú- ia. Ps. Dómi- ne pro-

IN. Resurrexi w *Graduale Novum*⁹

Także ci, którzy w śpiewie gregoriańskim badają relacje między dźwiękiem a słowem na poziomie semantycznym, nie mogą ominąć kwestii dotyczącej tego, w jakiej mierze melodia z *Graduale Romanum* odpowiada notacjom neumatycznym w rękopisach, do których się odnosimy. Na następnej stronie przedstawiam dwa przykłady.

W introicie na uroczystość Zesłania Ducha Świętego *Spiritus Domini* znajduje się fragment „et hoc quod continet omnia, scientiam habet vocis”, tutaj przedstawiony w wersji z *Graduale Romanum* z roku 1908. Fragment ten odnosi się do Ducha Świętego, dlatego drugą jego część, „scientiam habet vocis”, w kontekście liturgii Zesłania Ducha Świętego możemy zinterpretować jako aluzję do cudu

⁹ GrN I, s. 165.

alle- lú- ia: et hoc quod cón- ti- net ómni- a, sci- én-
ti- am habet vo- cis, alle- lú- ia, al- le- lú- ia, al-

IN. *Spiritus Domini (et hoc quod continet omnia...)* w *Graduale Romanum*¹¹

języków. Na przykładzie innego analogicznego fragmentu z *introitu Victricem* z czwartku pierwszego tygodnia wielkanocnego, a dokładnie na słowach „et linguas infantium fecit disertas”, zostanie ukazane, że to, co powiedziano powyżej, nie jest czystą spekulacją. Po restytucji melodycznej staje się jasne, że chodzi o tę samą formułę.

it os mu- tum, et linguas in-fánti- um fe- cit di-
sér- tas, alle-lú- ia, al-le- lú- ia. Ps. Cantá- te Dómi- no cán-

IN. *Victricem (et linguas infantium...)* w *Graduale Romanum*¹¹

Także w tym przypadku mowa o cudzie języków dokonany przez *sapientia (Dei)* nad niemowlakami, *infantes* (czyli tymi, którzy zostali ochrzczeni w nocy paschalnej). Ale kto zauważy, że w obydwóch przypadkach chodzi o tę samą myśl, która celowo została wyrażona przez kompozytorów w podobny sposób, jeśli w edycji watykańskiej nie można rozpoznać, że w obydwóch przypadkach chodzi o tę samą formułę melodyczną?

W rzeczywistości na podstawie dawnych źródeł w introicie *Spiritus Domini* trzy *do na omnia* w edycji watykańskiej powinny zostać zmienione na *si, clivis re-do* na *scienti-am* powinna zostać zmieniona na *re-si* (to samo dotyczy *clivis*

¹⁰ GR 1908, s. 248.

¹¹ GR 1908, s. 213.

na *infanti-um* introitu *Victricem*) i jeszcze *pes re-mi* z edycji watykańskiej na *ha-bet* powinien opać na *si-re*. Zmiany te powodują, że fragment ten jest niemalże w całości zgodny z fragmentem z introitu *Victricem*. Poniżej omawiany fragment introitu *Spiritus Domini* w wersji poprawionej z *Graduale Novum*.

alle-lú-ia: et hoc quod cón-ti-net ómni-a, sci-én-ti-am habet vo-cis, alle-lú-ia, al-le-lú-ia, al-

IN. *Spiritus Domini* (et hoc quod continet omnia...) w *Graduale Novum*¹²

Kolejny przykład się znajduje w *communio Narrabo*, które przedstawiamy najpierw w wersji z *Graduale Triplex*:

CO. II
RBCKS
N
Arrá-bo * ómni-ã mi-ra-bí-li-a tú-a :
laetá-bor, et exsultá-bo in te: psal-lam nó-mi-
ni tu-ó, Ál-tíssi-me. T. P. Alle-lú-ia.

CO. *Narrabo* z *Graduale Triplex*¹³

¹² GrN I, s. 216.

¹³ GT, s. 281.

Jeżeli ufamy bezgranicznie watykańskiej notacji kwadratowej, a co za tym idzie, także notacji w *Graduale Triplex*, spodziewamy się oczywiście paralelizmu muzycznego dwóch części melodycznych chcianych przez kompozytora: *Narrabo* na początku utworu oraz dźwięków na *psallam*, pierwszym słowie końcowej części tekstu i tłumaczenia tych słów podobnymi znaczeniami. Ale jeśli ktoś posiada minimalną wiedzę semiologiczną, obserwując neum adiastratyczne z *Graduale Triplex* na *psallam*, może mieć wątpliwości. *Virga* na końcu słowa w notacji sanktgalleńskiej ukazuje, że notator z Einsiedeln 121 jako punkt odniesienia dla *psallam* miał melodię, która nie odpowiada tej edycji watykańskiej. Jeśli by tak było, to zgodnie z zasadami używania virgi i tractulusa, powinien był napisać na sylabie finalnej *tractulus* (tak samo jak na *Narra-bo*), a nie virgi. Porównując ten fragment z licznymi rękopisami diastematycznymi, można stwierdzić, że na podstawie najstarszych źródeł *torculus* na *psal-lam* składa się z dźwięków *re-mi-do*, w konsekwencji virgę w Einsiedeln na *psal-lam* prawidłowo odczytujemy jako dźwięk *re*. Wnioskujemy z tego, że nie chodzi o paralelizm z intonacją utworu. Bardziej prawdopodobnie chodzi o przypadek paralelny do następujących przykładów z *Graduale Novum*, tom pierwszy: s. 234, 4 (*faciem*); s. 20, 2 (*genui*); s. 262, 2 (*et ceciderunt*); s. 272, 4 (*usque*).

Ten przykład pokazuje, jak niebezpieczne może być bezmyślne zaufanie melodii w edycji watykańskiej. Ewentualne wnioski odnośnie do relacji dźwięk–słowo, także na poziomie semantycznym, mogą w moinencie zostać obalone. Poniżej *Communio Narrabo* w poprawionej wersji z *Graduale Novum*:

Comm. II.

NARRA-BO ómni- a mi-ra-bí-li- a tu- a: lae-tá- bor, et exsul-tá-bo in te: psal- lam nó-mi-ni tu- o, Al- tis-si-me.

CO. *Narrabo* w *Graduale Novum*¹⁴

¹⁴ GrN I, s. 251.

Przykłady dotąd przedstawione powinny być w sposób wystarczający ukazać, że rewizja edycji watykańskiej na podstawie najstarszych źródeł jest pilna i konieczna. To nie kwestia osobistego gustu – wkraczamy tu na grunt autentyczności historycznej materiału, a zwłaszcza tożsamości artystycznej i duchowej śpiewu gregoriańskiego. Raz jeszcze trzeba podkreślić, że wartość poprawek nie jest proporcjonalna do liczby dźwięków, które trzeba poprawić. Często zmiana jednego tylko dźwięku daje nowe światło strukturze modalnej i wartości ekspresyjnej jakiegóś fragmentu melodycznego.

Metodologia restytucji melodii gregoriańskich

Podstawowa zasada metodologiczna, której trzymał się zespół przygotowujący restytucję melodii we wszystkich etapach swojej pracy, jest następująca: punktem wyjścia i równocześnie celem ostatecznym każdej restytucji była wierność najstarszym rękopisom z X wieku i ich notacji *in campo aperto* (notacji adiastratycznej). Rękopisy te nie przekazują niestety dokładnych informacji co do rozwoju melodii, dlatego stała się konieczna konsultacja źródeł diastematycznych. Badaczom chodziło o znalezienie takiej wersji melodycznej, która odpowiadałaby w sposób jak najbardziej możliwy temu, co się znajduje w rękopisach adiastratycznych, do których się odnosimy i które zawierają nieskończone bogactwo informacji rytmicznych charakteryzujące śpiew gregoriański z tym okresem (XI wiek).

Jeśli chodzi o utwory z *Proprium Missae*, bogactwo rytmicznych szczegółów i często sugestii wykonawczych najlepiej udokumentowane jest w następujących rękopisach: Sankt Gallen 359¹⁵ (*Cantatorium*, około roku 920), Laon 239¹⁶ (około roku 930) i Einsiedeln 121¹⁷ (II połowa X wieku). Obecne badania pokazały, że także rękopis Sankt Gallen 342 (w części datowany na około roku 920, nieopublikowany) można zaliczyć do tego wąskiego kręgu rękopisów adiastratycznych, do których się odnosimy¹⁸. Kolejne rękopisy adiastratyczne, które należy dodatkowo skonsultować to: Chartres 47¹⁹ (X wiek), Bamberg lit. 6²⁰ (ok. 1000),

¹⁵ *Paléographie Musicale*, deuxième série II, Berne 1968.

¹⁶ *Paléographie Musicale* X, Berne 1971.

¹⁷ *Codex* 121 Einsiedeln, Weinheim 1991.

¹⁸ Por. F. K. Praßl, *Codex* St. Gallen 342, *Das älteste vollständige Graduale aus St. Gallen*, cz. 1, w: *Beiträge zur Gregorinik* (dalej: BzG) 50, s. 49–78; cz. 2 w: BzG 55, s. 75–100.

¹⁹ *Paléographie Musicale* XI, Berne–Frankfurt 1972.

²⁰ *Monumenta Palaeographica Gregoriana*, t. 2, Münsterschwarzach 1986.

Sankt Gallen 339²¹ (koniec X–początek XI wieku). W razie konieczności zostały konsultowane także inne rękopisy, jak na przykład Sankt Gallen 376 (XI wiek, nieopublikowany), Benewent 33²² (X/XI wiek), Rzym, Biblioteka Angelica 123²³ (początek XI wieku).

Świadectwa tych rękopisów, w sposób szczególny zaś pierwszych czterech, trzeba uznać za wiążące tak z punktu widzenia rytmicznego, jak i restytucji melodycznej. Zawierają one dane i fakty ważne dla rozwoju melodii, jak na przykład *litterae significativae* z wskazaniem melodycznym, albo wykorzystują neumy lub elementy neumatyczne, które mają wartość melodyczną. Nie należy lekceważyć Laon 239 i Chartres 47, które poprzez dyspozycję przestrzenną znaków pokazują relatywną diastemację. Oprócz wymienionych informacji rękopisy te nie przekazują precyzyjnych wskazówek co do rozwoju melodii, dlatego konieczna staje się konsultacja źródeł diastematycznych, które z kolei zostają poddane wartościowaniu w zależności od ich stopnia zgodności ze wskazówkami paleograficznymi i odniesieniami semiologicznymi rękopisów adistematycznych. Z tego punktu widzenia najważniejsze diastematyczne rękopisy dla repertuaru *Proprium Missae* są następujące: Benewent 34²⁴ (XI/XII wiek) i Paryż B.N. lat. 776²⁵ (Albi, II połowa XI wieku). Oprócz tego należy jeszcze skonsultować rękopisy o mniejszej wadze – Paryż B.N. lat. 903²⁶ (St. Yrieix, XI wiek), Montpellier H. 159²⁷ (XI wiek), Graz 807²⁸ (Klosterneuburg, XII wiek, główny przedstawiciel tak zwanego dialektu germańskiego, podobny do źródeł z rodziny sanktgalleńskiej), Sankt Petersburg O v I 6²⁹ (Rouen, XII wiek, bliski Chartres 47), Verdun 759³⁰ (początek XIII wieku, bliski Laon 239). Niedawno dodany został rękopis 61 z Biblioteki Municipale z Cambrai (początek XI wieku, nieopublikowany), który się okazał szczególnie ważny w kwestii *si b/si*.

Dla zespołu pracującego nad restytucją melodii rękopisy tu cytowane były niekwestionowaną podstawą rewizji melodii z *Proprium Missae*. Gdy jednak na ich podstawie nie było możliwe osiągnięcie definitywnej jasności, brano wtedy pod uwagę także inne źródła, zwłaszcza diastematyczne. Ogólnie do roku 2014 zespół

²¹ *Paléographie Musicale* XVIII, Berne 1969.

²² *Monumenta Palaeographica Gregoriana*, t. 1, Münsterschwarzach 1986.

²³ *Paléographie Musicale* XV, Berne 1971.

²⁴ *Paléographie Musicale* XV, Bern 1971.

²⁵ *Codices Gregoriani* III, ed. N. Albarosa, H. Rumphorst, A. Turco, Padova 2001.

²⁶ *Paléographie Musicale* XIII, Berne–Francfort-sur-le-Main 1971.

²⁷ *Paléographie Musicale* VIII, Berne–Francfort-sur-le-Main 1972.

²⁸ *Paléographie Musicale* XIX, Berne 1974.

²⁹ S. Pietruburgo 1912, przedruk Olms, Hildesheim 1984.

³⁰ *Codices Gregoriani* II, ed. N. Albarosa, A. Turco, Padova 1994.

pracujący nad restytucją skonsultował 131 rękopisów³¹ (są wśród nich te wykorzystane rzadko oraz te wykorzystane tylko jeden raz). Liczba ta zwiększyła się jeszcze także dzięki możliwościom, jakie daje internet.

Badania zespołu nad restytucją melodyczną można nazwać komparatystycznymi badaniami źródeł. Komplementarne i w wielu przypadkach bardzo pożyteczne okazały się także badania komparatystyczne formuł melodycznych. Zważając, że repertuar gregoriański zawiera i wykorzystuje szereg formuł melodycznych, które często należą do więcej niż jednego modusu, porównanie równoległych przypadków tej samej formuły nierzadko było pomocne w rozwiązaniu wątpliwych przypadków.

Poniżej zostaje przedstawiona restytucja melodyczna jednego utworu, dzięki czemu można z bliska zobaczyć niektóre poprawki naniesione na wersję watykańską. Pierwszy utwór z repertuaru z *Proprium Missae*, introit *Ad te levavi* z pierwszej Niedzieli Adwentu, został wybrany celowo, ponieważ na jego przykładzie można zobaczyć szczególne problemy, które występują w restytucji melodycznej. Utwór występuje tutaj bez końcowej części (zob. s. 97).

W trzech punktach tego introitu tom pierwszy *Graduale Novum* wprowadził zmiany do watykańskiej wersji melodycznej – na *Ad te* na początku utworu, na *De-us* i na *ne-que*.

Ad te

Największym problemem, który spotyka się w komparatystycznym badaniu źródeł tego utworu, jest fakt, że to pierwszy utwór roku liturgicznego i dlatego nie ma go w niektórych rękopisach, a w innych istnieje tylko częściowo. W Einsiedeln 121 (E) nie występuje wcale, ponieważ pierwsza karta rękopisu się zgubiła i *Proprium Missae* pierwszej niedzieli Adwentu zaczyna się od *Alleluia* i jego wersetu *Ostende nobis*. W rękopisie Benewent 34 (Bv) notacja w utworze zaczyna się na słowie *animam*, w rękopisie Paryż B.N. lat. 776 (Albi) na słowach *Deus meus*. Fakt ten czyni szczególnie trudną rzetelną restytucję melodyczną intonacji utworu. Z pewną dozą pewności można stwierdzić, że początkowy dźwięk *sol* w edycji watykańskiej, znajdujący się w rękopisach Montpellier (Mp), Rouen i Verdun (V), nie jest oryginalny. Jego obecność tłumaczy się tym, że w późniejszych źródłach był poprzedzony tropem wprowadzającym *Gregor praesul*, który kończy się dźwiękiem *sol*. Jest bardzo prawdopodobne, że dźwiękiem początkowym był *re*, jak przekazują inne rękopisy z tradycji benewentańskiej, oraz rękopis Paryż B.N. lat. 903

³¹ Cf. H. Rumphorst, *Handschriftenliste 2014*, w: BzG 57, s. 41–50.

The image shows a musical score for the Graduale Romanum, IN. Ad te levavi. The score is arranged in a choir setting with parts for Chorus (Ch), Soprano (S), Alto (A), Tenor (T), Bass (B), and various solo voices (Vat, Restit, Bv, Y, K, Mp, R, V). The lyrics are: Ad te levavi * a-nimam me-am: De-us me-us in te confi-do, non e-ru-bé-scám: neque ir-rí-de-ant me.

IN. *Ad te levavi* w Graduale Romanum³³ i w rękopisach

(St. Yrieix)³² i kodeks Harleianus³³, które są rękopisami tradycji akwitańskiej, oraz wiele rękopisów ze środowiska germańskiego.

Nie rozwiązuje to jeszcze jednak problemów z intonacją utworu. Większość rękopisów diastematycznych ze środowiska germańskiego na przyimku *Ad* przekazuje pojedynczy dźwięk bez likwescencji na *re* i *pes do-fa* dla zaimka osobowego *te* (nie można z pewnością stwierdzić, czy *pes* z rękopisu Graz 807 [Klosterneuburg] to naprawdę *re-fa* czy raczej *do-fa*). Można przypuszczać, że ta wersja me-

³² GR 1908, s. 1.

³³ *Graduale di Toulouse*, London, British Museum Harleian, 4951, XI w., nieopublikowany.

lodyczna stoi u podstaw rękopisów diastematycznych rodziny sanktgalleńskiej, choć nie można wykluczyć odtworzenia *cephalicus* z dwoma dźwiękami *re-do* na pierwszej sylabie, jak widać w jednym czy drugim późniejszym rękopisie w środowisku niemieckim, na przykład w graduale z Moosburg³⁴. Także niektóre rękopisy rodziny benewentańskiej, jak na przykład Monte Cassino 540³⁵ i Monte Cassino 546³⁶, przekazują na *Ad cephalicus* z *re-do*, ale na *te* pojedynczy dźwięk *fa*. Ta wersja melodyczna leży prawdopodobnie u podstaw wersji z Laon 239 (L) i Chartres 47 (Ch), jeśli porównamy ją z rękopisami z rodziny sanktgalleńskiej, do których się odnosimy (*Ad = re, te = do-fa*), prezentując na przykładzie *Ad* likwescencję, tak zwane *neumafaga*³⁷. Chodzi tutaj o to, żeby dokonać wyboru między wersją występującą w większości rękopisów środowiska niemieckiego i w niektórych rękopisach benewentańskich. Zespół pracujący nad restytucją wybrał w tym przypadku tradycję niemiecką i rękopisy sanktgalleńskie.

De-us

W tomie pierwszym *Graduale Novum* na sylabie finalnej słowa *De-us* zobaczyć można bivrę z niższym dźwiękiem poprzedzającym. To, że ten niższy dźwięk poprzedzający jest dźwiękiem *la*, można wywnioskować z dyspozycji przestrzennej znaków z Laon i Chartres, które stawiają pierwszy dźwięk *pes* na tej samej wysokości co poprzednia neuma monosoniczna *De-us*. Jest to także potwierdzone przez rękopis Sankt Petersburg O v I 6 (Rouen).

Ne-que

W tomie pierwszym *Graduale Novum* na sylabie *ne-que* dźwięk o szczególnej wartości rytmicznej, który poprzedza tristrofę z Sankt Gallen, został obniżony z *do* do *si*. Jest to potwierdzone w rękopisie Benewent 34, w innych rękopisach benewentańskich i w kodeksie Harleianus (Toulouse) i odpowiada tractulusowi w kodeksach z Sankt Gallen 376 (SG 376) i Bamberg, lit. 6 (B) oraz w umiejscowieniu znaków w Chartres 47 i ewentualnie w Laon 239. Fakt, że *equaliter* może mieć wartość semitonálną w jednym czy drugim rękopisie sanktgalleńskim, jest od dawna potwierdzony. Wariantów z Albi (A), St. Yrieix (Y), Klosterneuburg (K)

³⁴ München Univ. Bibl. 2^o Cod. ms. 156, połowa XIV w., ed. D. Hiley, Tutzing 1996.

³⁵ *Missale di Monte Cassino (pars hiemalis)*, XI/XII w., nieopublikowany.

³⁶ *Missale di Monte Cassino (pars hiemalis)*, XII/XIII w., nieopublikowany.

³⁷ Jest to likwescencja, która wchłania pierwszy dźwięk rytmicznie słaby następującej po niej sylabie.

i Rouen (R) nie można w tym przypadku wziąć pod uwagę, ponieważ źródła te, w przeciwieństwie do innych rękopisów adiestematycznych i diastematycznych, które cytowaliśmy, nie przekazują dźwięku poprzedzającego sanktgalleńską tristrofę.

Możemy ostatecznie stwierdzić, że trzy poprawki, które zostały wniesione do wersji watykańskiej, są naukowo potwierdzone, choć na samym początku, na *Ad te* trzeba było wybrać spośród dwóch możliwości tej samej wartości. Tak się prezentuje introit *Ad te levavi* w tomie pierwszym *Graduale Novum*.

VIII.

D te le-vá-vi á-nimam me-am: De-us me-

us in te confi-do, non e-ru-bé-scám: neque ir-

rí-de-ant me in-imí-ci me-i: ét-e-nim u-ni-vér-si qui

te exspé-ctant, non confun-dén-tur. Ps. Vi-as tu-as, Dó-

IN. *Ad te levavi* w *Graduale Novum*³⁸

³⁸ GrN I, s. 3.

Inne tematy, które dotyczą restytucji melodycznej śpiewów gregoriańskich na podstawie nowej edycji *Graduale Novum*, jak na przykład problem *sib/si* i problem chromatyzmu, kwestia notacji kwadratowej w oryginalnej lub transponowanej wysokości, a także kwestia rezygnacji korzystania neografii w *Graduale Novum* z powodu krótkiego czasu, nie mogły zostać omówione w tym artykule, ale zostały szeroko opisane w komentarzu napisanym i opublikowanym przeze mnie równocześnie z tomem drugim *Graduale Novum*.

W nadziei, że przedstawiłem w sposób jak najbardziej jasny niektóre aspekty restytucji melodycznej śpiewów gregoriańskich i że przynajmniej minimalnie pomogłem tym, którzy korzystają z *Graduale Novum* zarówno w celach naukowych, jak i w edukacyjnych, ale zwłaszcza tym, którzy korzystają z niego w celebracji liturgicznej, kończę niniejszy artykuł.

Ut in omnibus glorificetur Deus!

Abstrakt

Restytucja melodii śpiewów gregoriańskich na przykładzie nowego wydania *Graduale Novum*

Bez wątplenia *Graduale Romanum* z 1908 roku (GR 1908) był pionierską pracą na najwyższym poziomie. Jeśli chodzi o jakość melodii, wydanie to zdecydowanie przekracza poziom wszystkich poprzednich edycji. Z drugiej strony GR 1908 daleki jest od idealnej książki. Zwłaszcza jeśli przyjrzymy się mu z perspektywy semiologii, będziemy musieli zmierzyć się z wieloma rozbieżnościami między wersją melodyczną GR 1908 (a w konsekwencji *Graduale Triplex*) a danymi paleograficznymi i ich semiologicznymi ustaleniami.

Ponadto konieczność restytucji melodycznej wersji GR 1908 nie mierzy się liczbą dźwięków wymagających korekty, jak można to zaobserwować na przykładzie kilku fragmentów introitu *Resurrexi* w Niedzielę Wielkanocną. Dość często wystarczy zmiana pojedynczego dźwięku, aby całkowicie zmienić strukturę modalną i ekspresję utworu.

W związku z tym konieczne było przywrócenie melodii GR 1908, które zostało zrealizowane przez międzynarodowy zespół badawczy „Melodierestitution”. Wyniki ich prac zostały opublikowane w dwóch tomach *Graduale Novum* (Regensburg–Città del Vaticano 2011 i 2018).

Jeśli chodzi o metodologię restytucji melodycznej, podstawowa zasada była następująca: punktem wyjścia i najwyższym autorytetem dla wszelkich prac nad restytucją melodii gregoriańskich są najstarsze rękopisy adiastratyczne z X wieku, zwłaszcza *cantatorium*

St. Gall. 359, Laon 239 i Einsiedeln 121. Najważniejszym zadaniem było poszukiwanie jak najbliższej melodycznej korespondencji z danymi z rękopisów adiastratycznych. W tym celu należało skonsultować i zbadać także najważniejsze źródła diastematyczne, przede wszystkim Benevento 34 i Paris B.N. lat. 776 (Albi). Łączna liczba wszystkich rękopisów konsultowanych przez grupę roboczą wynosi około sto pięćdziesiąt.

Słowa kluczowe: orientacja semiologiczna, rękopisy adiastratyczne, rękopisy diastematyczne, akcent frazeologiczny, *protus*, artykulacja werbalna, edycja watykańska, *cantatorium*, *litterae significativae*, studia komparatystyczne źródeł, studia komparatystyczne formuł, likwescencja, liwescencja neumafaga

Abstract

Melodic restitution of Gregorian chants based on the new edition of *Graduale Novum*

Without any doubt the *Graduale Romanum* of 1908 (GR 1908) was a pioneer work of the highest order. Concerning the quality of its melodies this edition transcends by far the level of all previous editions. On the other hand the GR 1908 is far from being a perfect book. Especially if one examines the GR 1908 from the perspective of semiology, one will be faced with many discrepancies between the melodic version of the GR 1908 (and consequently of the *Graduale Triplex*) and the paleographical data and their semiological findings. So, for instance, a look at the *introit Si iniquitates* has shown, that the question of whether a piece in the third mode appears with tenor *si* (according to the oldest manuscripts and the *Graduale Novum*) or with tenor *do* (according to the GR 1908) is not insignificant for the expressive substance of this piece.

Furthermore, the necessity of a correction of the melodic version of the the GR 1908 is not measured by the number of notes in need of correction, as it may be observed for example in several passages of the *introit Resurrexi* of Easter Sunday. Quite often a single altered note is enough to change completely the modal structure and the expressive substance.

Even if someone examines in the Gregorian chants the connection between word and note at a semantic level can not avoid the question of whether the melodic version of the GR 1908 corresponds to an older or a more recent tradition, as it may be shown for example by a comparison between two correspondent passages of the *introits Spiritus Domini* and *Victricem*.

Consequently, the restitution of the melodies of the GR 1908, as it has been realized by an international workgroup „Melodierestitution“ and published in the two volumes of *Graduale Novum* (Regensburg–Città del Vaticano 2011 and 2018), was necessary.

Concerning the methodology of the melodic restitution, the fundamental principle was from the beginning the following one: The starting point and the highest authority for any work on the restitution of Gregorian melodies are the oldest adiastematic manuscripts of the tenth century, especially *Cantatorium* St. Gall 359, Laon 239 and Einsiedeln 121. And the most important task consisted in the search for as close as possible a melodic correspondence to the data of the adiastematic manuscripts. For this, the consultation and study of the most important diastematic sources, above all of Benevent 34 and Paris B.N. lat. 776 (Albi), is necessary. The total number of all the manuscripts consulted by the workgroup up to our days comes to about one hundred fifty.

For other themes concerning the question of the melodic revision of the GR 1908, please, see: Johannes Berchmans GÖSCHL, *Graduale Novum. Editio magis critica iuxta SC 117 – Kommentar*, Regensburg 2018.

Keywords: semiological orientation, adiastematic manuscripts, diastematic manuscripts, fraesological accent, *protus*, verbal articulation, Vatican edition, *cantatorium*, *litterae significativae*, comparative studies of sources, comparative studies of formulas, liquescence, neumafaga liquescence

Bibliografia

- Antiphonale Missarum Sancti Gregorii (IX–Xe siècle)*, Codex 239 de la Bibliothèque de Laon, ed. G. Beyssac, Tournai 1909 (PM I/10).
- Cantatorium (IX siècle)*, no 359 de la Bibliothèque St. Gall, red. A. Mocquereau, Tournai 1924 (PM II/2).
- Le Codex 10673 de la Bibliothèque Vaticane, fonds latin (XIe siècle)*, *Graduel Bénéventain*, ed. R. J. Hesbert, Tournai 1931 (PM I/14)
- Le Codex 121 de la Bibliothèque d'Einsiedeln (X–XIe siècle)*, *Antiphonale Missarum Sancti Gregorii*, ed. A. Mocquereau, Solesmes 1894 (PM I/4).
- Codices gregoriani III*, ed. N. Albarosa H. Rumphorst i A. Turco, Padwa 2001.
- Göschl J. B., *Graduale Novum*, editio magis critica iuxta SC 117, Kommentar, Ratisbona 2018.
- Graduale de tempore iuxta ritum sacrosanctae romanae Ecclesiae*, Editio Princeps (1614), ed. G. Baroffioi M. Sodi, Città del Vaticano 2001.
- Graduale Novum*, t. 1, Regensburg–Roma 2011.
- Graduale sacrosanctae romanae Ecclesiae de tempore et de sanctis*, Roma 1908.
- Graduale Triplex*, Solesmes 1979.

- Monumenta Paleografica Gregoriana* t. 1, Münsterschwarzach 1986.
Monumenta Paleografica Gregoriana, t. 2, Münsterschwarzach 1986.
Paléographie musicale, Deuxième série (Monumentale) II, Berna 1968.
Paléographie musicale XVIII, Bern 1969.
Paléographie musicale X, Bern 1971.
Paléographie musicale XI, Bern–Frankfurt 1972.
Paléographie musicale XIX, Bern 1974.
Praßl F. K., Codex St. Gallen 342 – das älteste vollständige Graduale aus St. Gallen, t. 1, w: *Beiträge zur Gregorinik* 50, s. 49–78; t. II w: BzG 55, s. 75–100.
Rumphorst H., *Handschriftenliste 2014*, w: BzG 57, s. 41–50.